

Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук

ПСИХОЛОГІЯ ЕМПАТІЇ

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук

ПСИХОЛОГІЯ ЕМПАТІЇ

*Методичні рекомендації
для студентів спеціальності «Практична психологія»*

Житомир

Вид-во ЖДУ імені Івана Франка

2017

УДК 159.92

ББК 88.37

М54

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 04.05.2017)*

Рецензенти:

Батраченко І.Г. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології університету імені Альфреда Нобеля.

Ткачук Л.В. – кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології КЗ «Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради.

Журавльова Л.П.

М54

Психологія емпатії: Методичні рекомендації / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 42 с.

Методичні матеріали до курсу «Психологія емпатії» складено відповідно до місця та значення дисципліни за структурно-логічною схемою, передбаченою освітньо-професійною програмою бакалаврів напряму 0301 «Психологія», спеціальності 6.030101 «Практична психологія». Вона охоплює всі змістові модулі, визначені програмою.

Методичні матеріали складаються зі вступу, розподілу навчальних годин на модулі, тем лекційного курсу дисципліни, інструктивно-методичних матеріалів до практичних занять, а також до самостійної роботи студентів, наявні завдання та вимоги до підсумкових модульних робіт і до заліку, список рекомендованої літератури.

УДК 159.92

ББК 88.37

2017

© Журавльова Л.П., Коломієць Т.В.,
Литвинчук А.І., Можаровська Т.В., 2017

© Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017

ЗМІСТ

	Вступ	5
1.	Структура навчальної дисципліни.....	7
2.	Загальні рекомендації до організації самостійної роботи студентів.....	10
3.	Модуль 1. Психологічні основи емпатії людини.....	13
4.	Завдання до підсумкової модульної роботи.....	26
5.	Перелік питань до заліку з курсу «Психологія емпатії».....	30
6.	Рекомендована література до курсу «Психологія емпатії»	32
7.	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни.....	37

ВСТУП

Предметом вивчення навчальної дисципліни є емпатія як інтегральна якість особистості.

Міждисциплінарні зв'язки: «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія спілкування», «Індивідуально-орієнтоване консультування та психотерапія», «Психологія дорослості та геронтопсихологія», «Психологія професійного та особистісного зростання», «Психологія творчості».

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Психологічні основи емпатії людини.

Метою викладання дисципліни «Психологія емпатії» є набуття знань про емпатію як інтегральну якість особистості, розвиток емпатійності як складової професійної компетентності психолога.

Основні **завдання** вивчення дисципліни «Психологія емпатії»:

- ознайомити студентів з актуальними проблемами психології емпатії;
- розвивати навички, необхідні для реалізації емпатійної взаємодії.

Відповідно до вимог освітньо-професійної програми студенти повинні **знати** :

- основні психологічні підходи до дослідження емпатії;
- особливості структурно-динамічної моделі емпатії;
- структуру, чинники та механізми емпатійного процесу;
- генезу і динаміку емпатійних явищ у філогенезі;
- вікові закономірності емпатії людини;
- основні діагностичні підходи до вивчення емпатії.

По завершенню вивчення курсу студенти повинні **уміти**:

- аналізувати основні теоретичні положення теорій, усвідомлювати практичне значення окремих положень;
- аналізувати структуру емпатії, виокремлювати етапи емпатійного процесу;
- ідентифікувати механізми, що забезпечують функціонування емпатійного процесу, визначати рівні розвитку емпатійності;
- розпізнавати емпатогенні ситуації та визначати форми емпатійної поведінки їх учасників;
- добирати відповідно до мети дослідження та віку досліджуваних доцільні методи діагностики емпатії;
- планувати та проводити дослідження емпатії;
- здійснювати самодіагностику емпатії;
- розробляти програми розвитку емпатії для різних вікових та соціальних груп;

- використовувати різні види діяльності психолога для розвитку емпатії;
- добирати найбільш доцільні форми розвивальної роботи;
- застосовувати прийоми емпатійного слухання та емпатійного реагування у професійній діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 72 години, 2 кредити ECTS.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	денна форма					
	Всього годин	Кількість годин				форма контролю
		лекції	практичні	лабораторні	самостійна робота	
Модуль 1. Психологічні основи емпатії людини						
<i>Змістовий модуль 1.Психологічні основи емпатії людини</i>						
1. Психологія емпатії як об’єкт наукового пізнання.	8	2	2		4	АМР
2. Основні феноменологічні та структурні характеристики емпатії.	10	4	2		4	
3.Філогенез емпатійних явищ.	10	2			8	
4. Психологічні особливості онтогенезу емпатії людини.	8	2	2		4	
5. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії.	8	2	2		4	
6. Методи діагностики емпатії та її форм.	10		2		8	
7. Розвиток емпатійності особистості.	18		2		16	
ВСЬОГО (2 кредити)	72	12	12	-	48	ЗАЛК

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Психологія емпатії як об'єкт наукового пізнання. Основні теоретичні підходи до розгляду емпатії	2
2	Основні феноменологічні та структурні характеристики емпатії	4
3	Філогенез емпатійних явищ	2
4	Психологічні особливості онтогенезу емпатії людини	2
5	Емпатійна міжособистісна взаємодія	2
	Разом	12 год

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Емпатія як об'єкт наукового пізнання: сутність, феноменологія, структура, механізми, функції	2
2	Процесуальний характер емпатії. Емпатійність особистості	2
3	Онтогенетичні особливості розвитку емпатії людини	2
4	Специфіка емпатійної міжособистісної взаємодії.	2
5	Методи діагностики емпатії та її форм	2
6	Методи розвитку емпатійності особистості	2
	Разом	12 год

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Історія досліджень емпатійних явищ	2
2.	Класифікація емпатійних відносин	4
3.	Еволюція натуральної емпатії	4
4.	Геронтологічні особливості емпатійності	2
5.	Гендерні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії	2
6.	Специфічні методи діагностики емпатійності	2
7.	Корекційно-розвивальна програма розвитку емпатійності	16
8.	Виконання ІНДЗ	16
	Разом	48 год

Індивідуальні завдання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Розробка корекційно-розвивальної програми розвитку емпатійності для різних вікових категорій	16
2.	Створення презентацій, пошук (або зйомка) відео сюжетів, ведення щоденника розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії	16
Разом		32

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота є невід'ємною складовою вивчення навчальної дисципліни. Вона здійснюється за такими напрямками:

- підготовка теоретичних питань до практичних занять;
- конспектування першоджерел;
- підготовка рефератів;
- виконання індивідуальних (практичних) завдань;
- підготовка до підсумкових модульних робіт;
- підготовка до заліку та екзамену.

Підготовка теоретичних питань до практичних занять передбачає опрацювання питань теми практичного заняття. Ці питання могли розглядатися під час лекції або виноситися на самостійне опрацювання.

Алгоритм підготовки.

- Визначте питання для підготовки (Ви маєте розглянути усі питання, зазначені у плані практичного заняття).
- Візьміть у бібліотеці університету (читальному залі або на кафедрі) джерела, зазначені у списку основної літератури до заняття. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання практичного заняття.
- Прочитайте ці розділи.
- Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- Визначте основні поняття, які Ви повинні засвоїти.
- Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект, схеми, таблиці або графіки по прочитаному матеріалу.
- Визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які Ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями Ви можете звернутися на консультації до викладача.
- Перевірте, як Ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

Конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися статті з фахових журналів, розділи монографій або підручників.

Алгоритм підготовки.

- Прочитайте запропоноване першоджерело.

- Правильно оформіть бібліографію першоджерела (автор, назва, вихідні дані).
- Складіть план (простий або складний).
- Для кожного пункту плану виділіть основні положення проблеми, яка висвітлюється у першоджерелі.
- Презентуйте прочитаний текст у вигляді тез або анотації, використовуючи, при потребі, схеми, таблиці, графіки тощо.
- Для самоперевірки перекажіть статтю, використовуючи власний конспект.

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Алгоритм підготовки.

- Ознайомтеся з вимогами до реферату.
- Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При добір літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- Складіть план реферату.
- Опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.
- Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- Оформіть реферат відповідно до вимог.
- На основі реферату підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Підготовка до підсумкової модульної роботи (ПМР) та заліку має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Алгоритм виконання

- Ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР або заліку.
- Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах).
- Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками.
- Визначте рівень власних знань з кожного питання.
- Визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, виконання окремих завдань тощо). З цією метою скористайтесь алгоритмом підготовки теоретичних питань до практичних занять та виконання завдань до лабораторних занять.

– Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або виконайте практичне завдання.

***Пам'ятка.** Якщо ви маєте труднощі у підготовці окремих теоретичних питань або у виконанні практичних завдань, Ви можете звернутися за консультацією до викладача. Час проведення консультацій зазначений у Графіку проведення консультацій (кафедра теоретичної психології та психології розвитку).*

ВИМОГИ ДО ПИСЬМОВИХ ЗВІТІВ ТА УСНИХ ДОПОВІДЕЙ

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ЗВІТІВ

1. Матеріали звіту оформляються на стандартних аркушах паперу формату А-4.
2. Текст викладено державною мовою, який друкований за допомогою комп'ютера через 1,5 інтервали.
3. Поля: ліве поле – 35 мм, праве – 15 мм, верхнє та нижнє – по 20 мм.
4. Нумерація сторінок – у правому верхньому кутку.
5. Протоколи досліджень, таблиці, графіки, схеми підписуються і розміщуються або по ходу викладу матеріалу, або в кінці звіту в додатках.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	денна форма					
	Всього годин	Кількість годин				
		лекції	практичні	лабораторні	самостійна робота	форма контролю
Модуль 1. Психологічні основи емпатії людини						
Змістовий модуль 1.Психологічні основи емпатії людини						
1. Психологія емпатії як об’єкт наукового пізнання.	8	2	2		4	АМР
2. Основні феноменологічні та структурні характеристики емпатії.	10	4	2		4	
3.Філогенез емпатійних явищ.	10	2			8	
4. Психологічні особливості онтогенезу емпатії людини.	8	2	2		4	
5. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії.	8	2	2		4	
6. Методи діагностики емпатії та її форм.	10		2		8	
7. Розвиток емпатійності особистості.	18		2		16	
ВСЬОГО (1,5 кредити)	72	12	12	-	48	ЗАЛІК

Обов'язкові види робіт:

- опрацювати питання з плану практичного заняття;
- опрацювати основні поняття;
- пройти перевірку рівня засвоєння знань з теми, яка виносилася на самостійне опрацювання, на індивідуальній консультації у викладача.
- практичне завдання.

Види робіт на вибір:

- реферат, повідомлення, презентація.

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Тема 1. ПСИХОЛОГІЯ ЕМПАТІЇ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ. ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗГЛЯДУ ЕМПАТІЇ

Мета: Ознайомити студентів з різними науковими підходами до визначення поняття «емпатія». Формувати знання про емпатію, як психічний процес, та емпатійність, як якість особистості. Намітити основні періоди в історії досліджень емпатії.

Професійна спрямованість: уміння вирізняти емпатію з-поміж інших психічних процесів; здатність аналізувати різні теоретичні підходи до розуміння емпатії та її ролі в життєдіяльності особистості.

План

1. Визначення емпатії та її психологічний зміст.
2. Історичний огляд та сучасний стан дослідження емпатійних явищ.
3. Методологічні засади дослідження емпатії людини.
4. Переживання як змістовна основа емпатійних процесів.

Основні поняття	<i>Емпатія, емпатійність, емпатійний процес, емпатування, емпатогенна ситуація, вчуття, ієрархічна структура переживань, співчуття, співпереживання.</i>
------------------------	--

Література

Основна література

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Ильин Е.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия. – Питер, 2013. – 304с.
3. Карягина Т. Д. Философские и научные контексты проблемы эмпатии / Т. Д. Карягина // Московский психотерапевтический журнал. – 2009. – № 4. – С. 50–74.

Додаткова література

1. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы) // Вопросы психологии. № 2. -1975. С. 147-158.
2. Кохут, Х. Интроспекция, эмпатия и психоанализ: исследование взаимоотношений между способом наблюдения и теорией / Х. Кохут // Антология современного психоанализа : в 2 т. Т. 1 / под ред. А. В. Рассохина. – М.: Ин-т психологии РАН, 2000. – С. 282–299.
3. Пономарева М. А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие: монография / Марина Авинировна Пономарева. – Минск: Бестпринт, 2006. – 76 с.
4. Пузыревский, В. Ю. Эмпатия как предмет исследований в современной западной философии / В. Ю. Пузыревский // Сайт гуманистической и экзистенциальной психологии. – [Электрон. ресурс]. – URL:<http://hpsy.ru/public/x2655.htm>

Тема 2. ОСНОВНІ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕМПАТІЇ

Мета: сформувати у студентів знання про структуру емпатії, розвивати вміння розрізняти різні види емпатійних відносин.

Професійна спрямованість: набуття студентами компетентностей необхідних для ідентифікації емпатійних явищ, визначення рівнів протікання емпатійного процесу, орієнтування у формах емпатійних відносин.

План

1. Структура та психологічні механізми динаміки натуральної й особистісно - смислової емпатії.
2. Особливості функціонування трансфінітної емпатії.
3. Класифікація емпатійних відносин.

Основні поняття	<i>Натуральна емпатія, симбіотична емпатія, елементарна емпатія, особистісно-смислова емпатія, трансфінітна емпатія, мікрогенез емпатії, макрогенез емпатії, мезагенез емпатії</i>
----------------------------	--

Література

Основна література:

1. Власова, Т. В. Эмпатия: от психологии к феноменологии / Т. В. Власова. – Владивосток : ДВГМА, 2000. – 84 с
2. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
3. Бауэр, И. Почему я чувствую, что ты чувствуешь: интуитивная коммуникация и секрет зеркальных нейронов / И. Бауэр ; пер. с нем. И. Тарасовой. – СПб.: Изд-во Вернера Регена, 2009. – 111 с.

Додаткова література:

1. Ванершот, Г. Эмпатия как совокупность микропроцессов / Г. Ванершот // К. Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века / под ред. Д. Брэзиера ; пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2005. – С. 52–78.
2. Иган, Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2001. – № 1. – [Електрон.ресурс]. – URL: http://www.ipras.ru/ippp_pfr/journal/numbers/99001/papers/05.htm

Тема 3. ФІЛОГЕНЕЗ ЕМПАТІЙНИХ ЯВИЩ

Мета: сформувати у студентів знання про структуру емпатії, розвивати вміння розрізняти різні види емпатійних відносин.

Професійна спрямованість: розкрити студентам генезис емпатійних явищ, обумовлений еволюційними, культурно-історичними й онтогенетичними процесами.

План

1. Еволюційний розвиток елементарної емпатії.
2. Механізми ситуативного розвитку елементарної емпатії.

3. Онтогенетичний розвиток елементарної емпатії тварин.

Основні поняття	<i>Альтруїстична поведінка тварин, еволюційний підхід у дослідженні емпатії, емоційне перемикання, емоції тварин, емоційний резонанс, інстинктивна поведінка, «інстинкт спілкування», імпринг, орієнтовний рефлекс, синтонія</i>
------------------------	--

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

Додаткова література:

1. Вальдман А.В., Козловская М.М. Изменение зоосоциальных взаимоотношений в группе животных как объективный показатель вызванных электростимуляцией мозга нарушений в эмоционально-психической сфере // Нейрофизиологический подход к анализу внутривидового поведения: Сб. науч. тр. – М.: Наука, 1976. – С. 74 – 110.

2. Дембовский Я. Психология обезьян / Авторизованный пер. с пол. Ладыгиной-Котс. М.: Изд-во иностранной литературы, 1963. – 332 с.

Тема 4. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОНТОГЕНЕЗУ ЕМПАТІЇ ЛЮДИНИ

Мета: сформувати у студентів знання про особливості розвитку емпатії людини на різних вікових етапах її життя.

Професійна спрямованість: здатність орієнтуватися у вікових можливостях емпатування, уміння визначати сенситивні періоди розвитку емпатійності.

План

1. Розвиток емпатії в немовлячому віці.
2. Динаміка особистісно-сислової емпатії в дитячому віці.
3. Особливості емпатійних відносин у дітей молодшого шкільного віку.
4. Особливості розвитку емпатії в підлітково-юнацькому віці.
5. Емпатія в акмеогенезі.

Основні поняття	<i>Антиципуючі емпатійні відносини, групо центричні емпатійні відносини, дисонанс на емпатія, емпатійна установка, моносуб'єктна емпатія, теорія прихильності, симбіотична єдність дитини і матері, трансцендентні емпатійні відносини, трансфінітна емпатія</i>
------------------------	--

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

Додаткова література:

1. Гаврилова Т. П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 107–114.

2. Кротенко В.І. Розвиток емпатії у дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства // Психологія: Зб. наук. пр. – Вип. 2(9). – Ч. II. (НПУ ім. М.П. Драгоманова). – Київ, 2001. – С. 55 – 58.
3. Стрелкова Л.П. Условия развития эмпатии под влиянием художественного произведения // Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под ред. А.В. Запорожца, Я.З. Неверович. – М., 1986. – С. 70–100.

Тема 5. ЕМПАТІЙНА МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ

Мета: сприяти засвоєнню знань студентів щодо способів емпатійного реагування, розвивати здатність визначати ефективність різних видів емпатійної взаємодії.

Професійна спрямованість: набуття студентами здатності визначати різні види емпатійної міжособистісної взаємодії та прогнозувати їх ефективність.

План

1. Емпатія як чинник міжособистісної взаємодії.
2. Структурно-динамічна модель емпатійної міжособистісної взаємодії.
3. Види емпатійної міжособистісної взаємодії.
4. Типологічні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії.

Основні поняття	Структура міжособистісної взаємодії, індіферентна (перервана) емпатійна міжособистісна взаємодія, егоцентрична емпатійна міжособистісна взаємодія, суб'єктоцентрична емпатійна міжособистісна взаємодія, інтенційна (намірова) емпатійна міжособистісна взаємодія, сприяюча емпатійна міжособистісна взаємодія, альтруїстична емпатійна міжособистісна взаємодія, дисонансна емпатійна міжособистісна взаємодія
----------------------------	---

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Коломієць Т. В. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці: дис...канд. психол. наук: 19.00.07/ Коломієць Тетяна Володимирівна. – Житомир, 2015. – 199 с.

Додаткова література:

1. Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Тетяна Володимирівна Коломієць / Science and Education: A New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Issue: 26, 2014. – Р. 93–98.
2. Коломієць Т. В. Розвиток емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. / Тетяна Володимирівна Коломієць // Наука і освіта. – 2016. – №9 – С. 77–84.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття № 1

Тема 1. Емпатія як об'єкт наукового пізнання: сутність, феноменологія, структура, механізми, функції

Мета: опанування знань з методологічної основи курсу психології емпатії як науки, навичками оперування понятійною базою, оволодіння знаннями про структуру, функції та механізми емпатії.

Професійна спрямованість: оволодіння знаннями про явище емпатії та набуття умінь оперувати об'єктами наукового пізнання.

План

1. Поняття про емпатію. Генеза емпатійного процесу.
2. Форми емпатії. Види емпатії.
3. Психологічні механізми емпатії. Функції емпатії.
4. Стадії емпатійного процесу.
5. Динаміка емпатійного процесу. Класифікація емпатійних відносин.

Розв'язання психологічних завдань із теми.

Основні поняття	<i>Емпатія, переживання, Я – Ти-зв'язок, емпатійна установка, емпатогенна ситуація, суб'єкт емпатії, об'єкт емпатії, співпереживання, емпатійний процес, реальні емпатійні відносини, віртуальні емпатійні відносини, інтерсуб'єктивні емпатійні відносини, універсальні емпатійні відносини, консонансні емпатійні відносини, дисонансні емпатійні відносини, ретроспективні емпатійні відносини, перцептивні емпатійні відносини, антиципуючі емпатійні відносини, трансфінітна емпатія.</i>
Реферат	Проблема емпатії у вітчизняній та зарубіжній психології. Емпатія особистості з погляду «Я-концепції» К.Роджерса.

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Изд. Московского ун-та, 1990. – С. 48-126.
2. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 9-80.

Додаткова література:

3. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорре, 1995. – С. 98-137.
4. Юсупов И.М. Вчувствование, проникновение, понимание. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1993. – 214 с.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення поняттю емпатії.
2. Дайте характеристику формам та видам емпатії.
3. Опишіть психологічні механізми емпатії та її функції.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема 2.Процесуальний характер емпатії. Емпатійність особистості

Мета: сформувати у студентів знання про структуру емпатії, розвивати вміння розрізняти різні види емпатійних відносин.

Професійна спрямованість:набуття студентами компетентностей необхідних для ідентифікації емпатійних явищ, визначення рівнів протікання емпатійного процесу, орієнтування у формах емпатійних відносин.

План

1. Структура та психологічні механізми динаміки натуральної й особистісно - смислової емпатії.
2. Особливості функціонування трансфінітної емпатії.
3. Класифікація емпатійних відносин.

Основні поняття	<i>Натуральна емпатія, симбіотична емпатія, елементарна емпатія, особистісно-смілова емпатія, трансфінітна емпатія, мікрогенез емпатії, макрогенез емпатії, мезагенез</i>
Опрацювати статті	1.Иган, Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган //Журнал практической психологии и психоанализа. – 2001. – № 1. – [Електрон.ресурс]. – URL: http://www.ipras.ru/ippp_pfr/journal/numbers/99001/papers/05.htm

Есе на тему	Емпатія в міжособистісній комунікації: переваги та недоліки
--------------------	---

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Власова, Т. В. Эмпатия: от психологии к феноменологии / Т. В.Власова. – Владивосток : ДВГМА, 2000. – 84 с
2. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
3. Бауэр, И. Почему я чувствую, что ты чувствуешь: интуитивная коммуникация и секрет зеркальных нейронов / И. Бауэр ; пер. с нем. И. Тарасовой. – СПб.: Изд-во Вернера Регена, 2009. – 111 с.

Додаткова література:

4. Ванершот, Г. Эмпатия как совокупность микропроцессов / Г.Ванершот // К. Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века /под ред. Д. Брэзиера ; пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2005. – С. 52–78.
5. Иган, Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган //Журнал практической психологии и психоанализа. – 2001. – № 1. – [Електрон.ресурс]. – URL: http://www.ipras.ru/ippp_pfr/journal/numbers/99001/papers/05.htm

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема 2. Онтогенетичні особливості розвитку емпатії людини

Мета: навчати аналізувати особливості емпатійності на різних етапах онтогенезу особистості.

Професійна спрямованість: оволодіння уміннями аналізувати літературу з поставленої проблеми, уміти зіставляти та аналізувати відмінності у розвитку емпатії в залежності від віку.

План

1. Розвиток емпатії в немовлячому віці.
2. Динаміка особистісно-сислової емпатії в дитячому віці.
3. Розвиток емпатійності у молодшому шкільному віці.
4. Динаміка розвитку емпатії в підлітковому віці.
5. Становлення емпатійності у період юності.
6. Емпатія в акмеогенезі.

Основні поняття	<i>Елементарна емпатія, емоційне перемикання, натуральна емпатія, емпатійні установки, актуалізація емпатійних установок, симбіотична емпатія, смислове опосередкування емпатійності, співчуття.</i>
Практичні завдання	Робота в парах: групи формулюють потенційно емпатогенну ситуацію та описують як у неї включатимуться та реагуватимуть представники різних вікових категорій (з урахуванням відповідності та актуальності ситуації для них).
Опрацювати статті	Виговська Л.П. Емпатійні стосунки дітей в різних умовах соціалізації // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 82-90
Реферат	Розвиток емпатії в онтогенезі з погляду вітчизняних вчених. Особливості емпатійних переживань молодших школярів (аналіз дослідницької роботи Т.П. Гаврилової).

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин
▪ опрацювати статтю	1,5 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Виговська Л.П., Тичина І.М. Особливості розвитку емпатійності в дитячому віці // Духовність як основа консолідації суспільства: Міжвідомчий наук. зб. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т.16 – С. 238-242.
2. Виговська Л.П. Емпатійні стосунки дітей в різних умовах соціалізації // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 81-114.

Додаткова література:

3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. – М., 1996. – С. 132-158.
4. Савчин М.В., Василенко М.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2005. – С. 58- 145.

Контрольні питання:

1. Проаналізуйте особливості становлення емпатійності на різних етапах онтогенезу.
2. Здійсніть порівняльний аналіз емпатійності дітей молодшого шкільного віку та підлітків.

ПАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема 3. Специфіка емпатійної міжособистісної взаємодії

Мета: сприяти засвоєнню знань студентів щодо способів емпатійного реагування, розвивати здатність визначати ефективність різних видів емпатійної взаємодії.

Професійна спрямованість: набуття студентами здатності визначати різні види емпатійної міжособистісної взаємодії та прогнозувати їх ефективність.

План

1. Репрезентація емпатії в структурі міжособистісної взаємодії.
2. Поняття про емпатійну міжособистісну взаємодію.
3. Види емпатійної міжособистісної взаємодії.
4. Індивідуально-типологічні кореляти емпатійної міжособистісної взаємодії.

Основні поняття	<i>Емпатійна взаємодія, міжособистісна взаємодія, емпатійні ставлення, групоцентричні емпатійні відносини, класифікація видів емпатійної міжособистісної взаємодії</i>
Практичні завдання	Протягом двох днів фіксуйте емпатогенні ситуації. Опишіть як люди на них реагують. Проаналізуйте ефективність різних реакцій та їх вплив на подальший розвиток міжособистісних стосунків.
Опрацювати статті	Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Тетяна Володимирівна Коломієць / Science and Education: A New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Issue: 26, 2014. – P. 93–98.
Індивідуальне завдання	Відібрати уривки з кінофільмів, телевізійних програм, аматорського відео тощо, в яких яскраво демонструється один з видів емпатійної міжособистісної взаємодії.

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин
▪ опрацювати статтю	1,5 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 236-292.
2. Коломієць Т. В. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці: дис...канд. психол. наук: 19.00.07/ Коломієць Тетяна Володимирівна. – Житомир., 2015. – 199 с.

Допоміжна література:

1. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорре, 1995. – С. 183-201.

2. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – С. 166-198.

Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – Киев: Лыбидь, 1990. – 190 с.

Інформаційні ресурси:

1. Електронна бібліотека Житомирського державного університету Імені Івана Франка

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте види емпатійної міжособистісної взаємодії.

2. Проаналізуйте індивідуально-типологічні кореляції емпатійної міжособистісної взаємодії.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема 4. Методи діагностики емпатії та її форм

Мета: сформувані навички проведення дослідження відповідно до запиту.

Професійна спрямованість: оволодіння уміннями аналізувати літературу з поставленої проблеми, планувати дослідження відповідно від мети.

План

1. Методи діагностики емпатійності в період дитинства.

2. Методи визначення рівня розвитку емпатії на етапі дорослішання.

3. Дорослі варіанти методик діагностики емпатійності.

Основні поняття	<i>Альтруїстичний рівень емпатійних відносин, дієвий рівень емпатійних відносин, суб'єктоцентричний рівень емпатійних відносин, егоцентричний рівень емпатійних відносин, дисонансний рівень емпатійних відносин.</i>
Практичні завдання	Провести групову/індивідуальну діагностику (самодіагностику) рівня емпатії за допомогою однієї із запропонованих методик (на вибір): методика діагностики рівня емпатійних здібностей В.В. Бойко, методика діагностики рівня емпатії Л.П. Журавльової, методика «Шкала емоційного відгуку» за О. Меграбян, Н. Епштейн, методика «Діагностика рівня емпатії» І.М. Юсупова, Представити результати у формі звіту.
Опрацювати статті	1. Виговська Л.П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ, 1999. –Вип. 4 (7). – С. 61-67. 2. Гаврилова Т. П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга.– Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1975. – С. 17–19.

Реферат	Особливості емпатійної взаємодії у дорослому віці.
----------------	--

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин
▪ опрацювати статтю	1,5 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Практическая психодиагностика: Методики и тесты / Редактор-сост. Д.Я. Райгородский.- Самара: Изд. Дом «БАХРАХ», 1998. -672 с.

Допоміжна література:

1. Гаврилова Т. П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга. – Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1975. – С. 17–19.

Інформаційні ресурси:

1. <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>
2. <http://empathi.ru/test-na-empatiyu/>
3. <http://psycabi.net/testy/229-metodika-dagnostiki-urovnya-empaticheskikh-sposobnostej-v-v-bojko-test-na-empatiyu-bojko>
4. <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>

Контрольні питання:

1. Опишіть особливості дослідження емпатії в залежності від вікових особливостей учасників дослідження.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема 4. Розвиток емпатійності особистості

Мета: сформувати навички проведення дослідження відповідно до запиту.

Професійна спрямованість: оволодіння уміннями аналізувати літературу з поставленої проблеми, планувати дослідження відповідно до мети.

План

1. Розвиток емпатійності особистості
2. Умови розвитку емпатії
3. Соціальне середовище як детермінанта емпатійності.

Основні поняття	Антиемпатія, індіферентність, внутрішнє сприяння, рівні емпатії.
------------------------	--

Практичні завдання	За результатами заняття №5 розробити розвивально-корекційну програму спрямовану на розвиток емпатії. Представити результати у формі звіту.
Опрацювати статті	Міхеєва О. Педагогічна діагностика особливостей емпатії на ранніх етапах соціалізації особистості // Дошкільна освіта.– 2010.– № 1(27).– С.29–35.

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	1 години
▪ опрацювати основні поняття	1 годин
▪ опрацювати статтю	1,5 годин

Оцінювання

▪ усна відповідь на питання	1 оцінка
▪ тест	1 оцінка

Література

Основна література:

1. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Практическая психодиагностика: Методики и тесты / Редактор-сост. Д.Я. Райгородский.- Самара: Изд. Дом «БАХРАХ», 1998. -672 с.

Допоміжна література:

2. Гаврилова Т. П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга.– Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1975. – С. 17–19.

Інформаційні ресурси:

1. <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>
2. <http://empathi.ru/test-na-empatiyu/>
3. <http://psycabi.net/testy/229-metodika-dagnostiki-urovnya-empaticheskikh-sposobnostej-v-v-bojko-test-na-empatiyu-bojko>
4. <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>

Контрольні питання:

1. Опишіть особливості дослідження емпатії в залежності від вікових особливостей учасників дослідження.

ЗАВДАННЯ ДО АУДИТОРНОЇ ПІДСУМКОВОЇ МОДУЛЬНОЇ РОБОТИ

Умовою допуску до ПМР є виконання усіх обов'язкових видів робіт, передбачених програмою курсу.

Підсумкова модульна робота складається з:

- тестів (дозволяють перевірити Ваше вміння розуміти та використовувати основні поняття та категорії);
- практичне завдання (оцінюється від 0 до 50 балів).

Питання з тем, що виносяться на ПМР № 1

1. Поняття про емпатію. Генеза емпатійного процесу.
2. Форми емпатії. Види емпатії.
3. Психологічні механізми емпатії. Функції емпатії.
4. Стадії емпатійного процесу.
5. Динаміка емпатійного процесу. Класифікація емпатійних відносин.
6. Розвиток емпатії в немовлячому віці.
7. Динаміка особистісно-сислової емпатії в дитячому віці.
8. Розвиток емпатійності у молодшому шкільному віці.
9. Динаміка розвитку емпатії в підлітковому віці.
10. Становлення емпатійності у період юності.
11. Емпатія в акмеогенезі.
12. Репрезентація емпатії в структурі міжособистісної взаємодії.
13. Поняття про емпатійну міжособистісну взаємодію.
14. Види емпатійної міжособистісної взаємодії.
15. Індивідуально-типологічні кореляти емпатійної міжособистісної взаємодії.
16. Методи діагностики емпатійності в період дитинства.
17. Методи визначення рівня розвитку емпатії на етапі дорослішання.
18. Дорослі варіанти методик діагностики емпатійності.
19. Розвиток емпатійності особистості
20. Умови розвитку емпатії
21. Соціальне середовище як детермінанта емпатійності.

Приклади практичних завдань

№	Запит
1	<p>І. До психолога звернувся класний керівник сьомого класу «Нещодавно один із моїх учнів потрапив до лікарні, хвороба не тяжка, але неприємна. Я вважаючи, що клас у мене дружній, очікував, що вони всі разом відвідають однокласника. Та виявилось, що лише частина дітей висунули таку ініціативу, а решта навіть не могла зрозуміти який сенс у таких відвідинах, пояснюючи, що «Товариш же скоро повернеться! Ми йому телефонуємо, навіщо кудись ходити?». Але ж вони всі товаришують! Чому така проста річ – провідати та підтримати товариша – здалася їм далеко не очевидною?</p> <p>Обов'язкова програма при виконанні завдання:</p> <p>1. Вивчіть особливості особливості міжособистісної взаємодії в учнівському колективі.</p>

	<p>2. Сплануйте дослідження рівня емпатії серед учнів 7 класу. В ході планування скористайтеся методикою діагностики рівня емпатії Л.П. Журавльової для підлітків та юнаків.</p> <p>3. Змодельуйте консультативну бесіду із вчителем та учнями класу (окремо).</p> <p>4. Запропонуйте програму тренінгових занять з учнями, які мають низький рівень емпатії.</p>
2	<p>II. До Вас звернулась директор дитячого садочка «Я шукаю працівника на посаду вихователя. В мене є кілька кандидатур, всі вони схожі за професійними досягненнями – пристойний стаж роботи, відповідна освіта. Але садочок приватний, тому я також орієнтуюсь на бажання батьків, а для них важливо, щоб їх дітей не лише якісно навчали, а й чуйно до них ставились. Допоможіть зробити правильний вибір.»</p> <p>Обов'язкова програма при виконанні завдання:</p> <p>1. Вивчіть емпатію як професійно важливу якість в педагогічному колективі.</p> <p>2. Сплануйте дослідження емпатійності у претендентів на посаду вихователя. В ході планування скористайтеся методикою діагностики рівня емпатії Л.П. Журавльової для дорослих.</p> <p>3. Змодельуйте бесіду претендентами на посаду.</p> <p>4. Запропонуйте рекомендації керівнику щодо кандидатур претендентів.</p>
3	<p>III. До психолога звернулась мама восьмирічної дівчинки: «Я вже не можу терпіти. Моя Марічка тягне до дому всіх бродячих тварин звідусіль. За останній рік у нас побувало з п'ятеро котів та кілька цуценят. Я вже втомилась їх підліковувати та прилаштовувати в добрі руки. Я й умовляла її не носити їх додому, але дарма. Я дуже хвилююсь, що вона може підхопити від них якусь хворобу. Як пояснити дочці, що всіх тварин не врятуєш?»</p> <p>Обов'язкова програма при виконанні завдання:</p> <p>1. Вивчіть особливості емпатійності у учнів молодшого шкільного віку.</p> <p>2. Сплануйте дослідження рівня емпатії у дівчинки. Розробіть дослідницький інструментарій.</p> <p>3. Змодельуйте консультативну бесіду мамою, надайте рекомендації.</p>
4	<p>IV. Ви проводите профорієнтаційну роботу зі старшокласниками. Виявилось, що кілька учнів планує в майбутньому піти Вашим шляхом та стати психологами. До Вас звернулась учениця одинадцятого класу: «Я чула, що психологу важливо відчувати почуття своїх клієнтів. Але чи не виснажує це самого психолога? І чи зможу я це зробити? Чи є в мене така здібність?»</p> <p>Обов'язкова програма при виконанні завдання:</p> <p>1. Вивчіть особливості прояву професійно важливих особистісних якостей психолога.</p> <p>2. Сплануйте дослідження рівня емпатії учениці 11 класу. В ході планування скористайтеся методикою діагностики емпатійних здібностей Бойко М.</p> <p>3. Змодельуйте консультативну бесіду із ученицею та надайте рекомендації.</p>

Рекомендована література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. – М., 1996. – 273 с.
4. Василюшина Т.В. Емпатійні здібності вчителів. Психологічний аспект // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. № 4. С. 37-39.
5. Виговська Л.П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ, 1999. – Вип. 4 (7). – С. 61-67.
6. Виговська Л.П., Тичина І.М. Особливості розвитку емпатійності в дитячому віці // Духовність як основа консолідації суспільства: Міжвідомий наук. зб. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т.16 – С. 238-242.
7. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы) // Вопросы психологии. № 2. – 1975. С. 147-158.
8. Психология воспитания / Под ред. В.А. Петровского. – М.: Аспект прогресс, 1995. – 152 с.
9. Рябовол Т. А. Позитивні та негативні прояви емпатії в процесі соціалізації // Т. Рябовол // Соц. психологія. – 2005. – № 4. – С. 113–120.
10. Савчин М.В., Василенко М.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2005. -360 с.
11. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорре, 1995. – 334 с.
12. Тейлор Ш., Пило Л., Сирс Д., Социальная психология. – СПб.: Питер, 2004. – 767 с.
13. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. - 376 с.
14. Юсупов И.М. Вчувствование, проникновение, понимание. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1993. - 214 с.

Теми для самостійного опрацювання

ТЕМА 1. Розвиток емпатійності особистості

Питання для опрацювання:

1. Групові та індивідуальні форми розвивальної роботи.
2. Розвиток емпатійності засобами кіномистецтва.
3. Застосування методів ігрової драматизації з метою розвитку емпатійності.
4. Психологічна просвіта як засіб підвищення емпатійної компетентності.

Основні поняття	<i>Внутрішньо особистісний конфлікт, гендер, міжособистісний конфлікт, педагогічний конфлікт, організаційний конфлікт, політичний конфлікт.</i>
Реферат	1. Внутрішньоособистісні конфлікти та їх роль і місце в становленні особистості фахівця.

	2. Психологічні особливості прогнозування та профілактики міжособистісних конфліктів.
	3. Міжособистісні конфлікти в діяльнісному підході.

Форма контролю: керуючись результатами практичного заняття №4 розробка рекомендацій та представлення *конкретних* засобів для підвищення рівня емпатійності особистості (фрагмент тренінгового заняття, індивідуальної бесіди, підбір відео-аудіо-текстових матеріалів).

Завдання для самостійної роботи

▪ опрацювати питання	4 годин
▪ опрацювати основні поняття	1 година

Оцінювання

▪ перевірка рівня засвоєння знань на індивідуальній консультації у викладача	1 оцінка
--	----------

Література

Основна література:

1. Вилюнас В.К. Психология эмоций. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 284с.
2. Козлов Н.И. Формула личности. – СПб: Изд-во «Питер», 2000. – 368 с.
3. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. - 376 с.
4. Юсупов И.М. Вчувствование, проникновение, понимание. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1993. - 214 с.

Інформаційні ресурси:

1. Електронна хрестоматія до курсу, комплекс тестових завдань на порталі ZDU PROJECT (діагностичні тестові методики тощо).

ВИМОГИ ДО ЗАЛІКУ

1. Володіння теоретичним матеріалом з тем курсу.
2. Зарахування усіх завдань передбачених робочою програмою та інструктивно-методичними матеріалами.
3. Пройдено перевірку рівня засвоєння знань з тем, які виносилися на самостійне опрацювання, на консультації у викладача.

Структура заліку:

- Виконання тестових завдань.
- Практичне завдання. Максимальна кількість балів – 50.

Питання до заліку

1. Поняття про емпатію.
2. Визначення емпатії та її психологічний зміст.
3. Історичний огляд та сучасний стан дослідження емпатійних явищ.
4. Методологічні засади дослідження емпатії людини.
5. Переживання як змістовна основа емпатійних процесів..
6. Форми емпатії. Види емпатії.
7. Психологічні механізми емпатії.
8. Функції емпатії.
9. Стадії емпатійного процесу.
10. Структура та психологічні механізми динаміки натуральної й особистісно - смислової емпатії.
11. Особливості функціонування трансфінітної емпатії.
12. Класифікація емпатійних відносин.
13. Еволюційний розвиток елементарної емпатії.
14. Механізми ситуативного розвитку елементарної емпатії.
15. Онтогенетичний розвиток елементарної емпатії тварин.
16. Розвиток емпатії в немовлячому віці.
17. Динаміка особистісно-смислової емпатії в дитячому віці.
18. Розвиток емпатійності у молодшому шкільному віці.
19. Динаміка розвитку емпатії в підлітковому віці.
20. Становлення емпатійності у період юності.
21. Емпатія в акмеогенезі.
22. Репрезентація емпатії в структурі міжособистісної взаємодії.
23. Поняття про емпатійну міжособистісну взаємодію.
24. Види емпатійної міжособистісної взаємодії.
25. Індивідуально-типологічні кореляти емпатійної міжособистісної взаємодії.
26. Методи діагностики емпатійності в період дитинства.
27. Методи визначення рівня розвитку емпатії на етапі дорослішання.
28. Дорослі варіанти методик діагностики емпатійності.
29. Розвиток емпатійності особистості
30. Умови розвитку емпатії.

31. Соціальне середовище як детермінанта емпатійності.
32. Групові та індивідуальні форми розвивальної роботи.
33. Розвиток емпатійності засобами кіномистецтва.
34. Застосування методів ігрової драматизації з метою розвитку емпатійності.
35. Психологічна просвіта як засіб підвищення емпатійної компетентності.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	ОцінкаЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Асмолов А.Г. Психология личности. –М.: Изд. Московского ун-та, 1990. – 368 с.
2. Ахметшина Воспитание эмпатической культуры в вузе / Ф. А. Ахметшина // Вестн. ТИСБИ. – 2002.– № 1.– С. 119–132.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
5. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. – М., 1996. – 273 с.
6. Василюшина Т.В. Емпатійні здібності вчителів. Психологічний аспект // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. № 4. С. 37-39.
7. Виговська Л.П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ, 1999. –Вип. 4 (7). – С. 61-67.
8. Виговська Л.П., Тичина І.М. Особливості розвитку емпатійності в дитячому віці // Духовність як основа консолідації суспільства: Міжвіжомчий наук. зб. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т.16 – С. 238-242.
9. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы) // Вопросы психологии. № 2. - 1975. С. 147-158.
10. Гаврилова Т. П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга.– Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1975. – С. 17–19.
11. Гиппенрейтер Ю. Б. Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю. Б. Гиппенрейтер, Т. Д. Карягина, Е. Н. Козлова // Вопросы психологии. – №4.– 1993. – С. 61 – 68.
12. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
13. Лабунская В. А. Эмпатия личности / В. А. Лабунская // Социальная психология личности в вопросах и ответах: учебное пособие. – М.:Гардарики, 1999. – С. 178–193.
14. Майерс Д. Социальная психология / Пер с англ. – СПб.: Питер, 1997. – 688 с.
15. Немов Р.С. Психология. Учеб. в 3 кн. Кн. 1. Общие вопросы психологии. 2-е изд. – М.: Просвещение: ВПА ДОС, 1995. – 576 с.
16. Практическая психодиагностика: Методики и тесты / Редактор-сост. Д.Я. Райгородский.- Самара: Изд. Дом «БАХРАХ», 1998. -672 с.

17. Психология воспитания / Под ред. В.А. Петровского. – М.: Аспект прогресс, 1995. – 152 с.
18. Рябовол Т. А. Позитивні та негативні прояви емпатії в процесі соціалізації // Т. Рябовол // Соц. психологія. – 2005. – № 4. – С. 113–120.
19. Савчин М.В., Василенко М.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
20. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорре, 1995. – 334 с.
21. Тейлор Ш., Пило Л., Сирс Д., Социальная психология. – СПб.: Питер, 2004. – 767 с.
22. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
23. Юсупов И.М. Вчувствование, проникновение, понимание. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1993. – 214 с.

Допоміжна література

24. Батраченко І.Г. Психологія розвитку антиципації людини. – Дніпропетровська: Вид-во ДДУ, 1996. – 204 с.
25. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 50–66.
26. Бояндіна Г. С. Філософське розуміння біологічних засад феномену емпатії / Г. С. Бояндіна // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Вип. 97. – С.3–8.
27. Вилюнас В.К. Психология эмоций. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 284с.
28. Виговська Л.П. Емпатійні стосунки дітей в різних умовах соціалізації // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 82-90.
29. Виговська Л.П. Механізми ситуативного розвитку елементарної емпатії // Вісник Житомирського педагогічного інституту. – 1998. – № 2. – С. 82-85.
30. Виговський С. Є. Структурно-динамічна модель емпатійної детермінації смислової сфери особистості / С. Є. Виговський // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XIV, ч.4 – С. 35 – 43.
31. Горлов Д. С. Електродермальний потенціал при афективній відео стимуляції у осіб із різними рівнями емпатії / Д. С. Горлов, М. Ю. Макаруч, В. Б. Богданов, Т. В. Куценко, В. А. Харченко, Ю. П. Горго // Біологічні студії. – 2010. – № 1. – С. 63-70.
32. Гуревич П.С. Феномен человека: Антология. – М.: Высш. шк., 1993. – 347 с.
33. Дерябин В.С. Чувства, влечения, эмоции / Под ред.. В.М. Смирнова, А.И. Торохачева. Л.: Наука, ЛО, 1974. – 258 с.
34. Єрмакова З. І. Емпатійна складова комунікативної компетентності / З. І. Єрмакова // Вісник Запорізького національного університету – № 2(13), 2010. – С. 155–159.

35. Козлов Н.И. Формула личности. – СПб: Изд-во «Питер», 2000. – 368 с.
36. Коломієць Т. В. Психологічні кореляції емпатійної взаємодії / Т.В. Коломієць // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Issue: 26, 2014. – Р. 93–98.
37. Кротенко В. І. Проблема емпатії в психологічній літературі / В. І. Кротенко // Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологія. – 2001. – Вип. 12. – С. 89–96.
38. Леонтьев А.Н. Формирование личности // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. Л.В. Куликов. – СПб: Изд-во «Питер». 2000. – С. 166-178.
39. Максимець С. М. Розвиток емпатійності як умови соціально-психологічної адаптації молодих учителів / С. М. Максимець // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. – 1998. – № 2. – С. 28–30.
40. Міхеева О. Педагогічна діагностика особливостей емпатії на ранніх етапах соціалізації особистості // Дошкільна освіта. – 2010. – № 1(27). – С.29–35.
41. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – Киев: Лыбидь, 1990. – 190 с.
42. Рябовол Т. А. Традиційні та нові підходи до проблеми розвитку емпатії / Т. А. Рябовол // Пробл. заг. та пед. психології : зб. наук. пр. – 2011. – 13, Ч. 5. – С. 315–322.
43. Спенсер Г. Основания психологи. – М.: АСТ, 1998. – 543 с.
44. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
45. Штейнмец А. Э. Развитие эмпатии в психологической подготовке учителя / А. Э. Штейнмец // Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С. 79–83.
46. Donald Grant and Edwin Harari. Empathy in Psychoanalytic Theory and Practice // Psychoanalytic Inquiry, 31:3–16, 2011. – Р. 3–16.
47. Hoffman, M. (1984). Interaction of affect and cognition in empathy. In C. Izard, J. // Kagan, & R. Zajonc (Eds.), Emotions, Cognition and Behavior (pp. 103-131). Cambridge: Cambridge University Press.

**Список літератури з курсу «Психологія емпатії»,
яка наявна в ЖДУ імені Івана Франка**

№	Бібліографія	Кількість примірників	Місце знаходження
1.	Бражникова А. Н. Доброта, терпимость и эмпатия в структуре нравственно-психологических отношений личности студентов [Текст] / А. Н. Бражникова // Психол. журн. : [науч. академ. журн.]. - 2014. - Том 35, N 3. - С. 29-39.	1	ЧЗ №1 (1)
2.	Виговська Л. П. Біологічні передумови виникнення емпатії у hominids /Л. П. Виговська // Вісник	1	ЧЗ №1 (1)

	Житомирського педагогічного інституту. – 1998. – №1 . – С. 58–62.		
3.	Виговська Л. П. Теоретико-методологічні основи розв'язання проблеми емпатії/ Л. П. Виговська//Українська психологія: сучасний потенціал: Матеріали четвертих Костюковських читань. – Київ, 1996. – С. 231–239.	1	ЧЗ №1 (1)
4.	Дуткевич Т. В. Практична психологія: вступ до спеціальності [Текст] : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. - 2-ге вид. - К. : Центр учб. л-ри, 2010. - 255 с.	4	Аб. №1 (3), ЧЗ №1 (1)
5.	Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці / Л. П. Журавльова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки: збірник. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 31(55). – С. 154–161.	1	ЧЗ №1 (1)
6.	Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л. П. Журавльова // Соціальна психологія. – 2008. – №5(31) – С. 39 – 46.	1	ЧЗ №1 (1)
7.	Журавльова Л. П. Теоретико-методологические основы решения проблемы эмпатии / Л. П. Журавльова //Українська психологія: сучасний потенціал: Матер. Четвертих Костюковських читань. – в 3т. – К.: ДОК-К, 1996. – Т.1. – С. 231–239.	1	ЧЗ №1 (1)
8.	Журавльова Л. П. Психологія емпатії [Текст] : монографія / Л. П. Журавльова ; [рец.: Е. Л. Носенко, В. К. Калін, О. П. Саннікова]. - Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. - 327 с. : табл. - Бібліогр.: с. 300-327.	3	Аб. №1 (2), ЧЗ №1 (1)
9.	Коломієць Т. В. Емпатійна детермінація емоційних проявів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці /Т. В. Коломієць // Наука і освіта. – 2013.– №7 – С.155 – 160.	1	ЧЗ №1 (1)
10.	Коломієць Т. В. Емпатійна детермінація когнітивних стилів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць // Вісн. Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Серія «Психологія». – 2013. – Т. 18, вип. 22 (2). – С. 17 – 24.	1	ЧЗ №1 (1)
11.	Коломієць Т. В. Емпатія та мотиви міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Т. В. Коломієць// Наука і освіта. – 2014.– №7 – С.151 – 157.	1	ЧЗ №1 (1)
12.	Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Т.В. Коломієць / ScienceandEducationaNewDimension: PedagogyandPsychology. – II(13), Issue: 26, 2014. – P. 93 – 98.	1	ЧЗ №1 (1)

13.	Коломієць Т. В. Розвиток емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. / Тетяна Володимирівна Коломієць // Наука і освіта. – 2016. – №9 – С. 77–84.	1	ЧЗ №1 (1)
14.	Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини [Текст] : кол. моногр. / [Н. Ю. Максимова та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К. : Пед. думка, 2010. - 191 с.	2	ЧЗ №1 (1), Аб. №1 (1)
15.	Психологія [Текст] : респ. наук.-метод. зб. Вип. 24 / [редкол.: Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенко, С. П. Тищенко]. - Київ : Рад. шк., 1985. – 116 с.	1	ЧЗ №1 (1)
16.	Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей [Текст] : диагност. критерии, коррекц. работа, психолог. методики / Т. П. Смирнова. - Ростов н/Д : Феникс, 2005. - 154 с.	1	ЧЗ №1 (1)
17.	Троицкая Е. А. Влияние условий раздельного обучения на развитие эмпатии у школьников [Текст] / Е. А. Троицкая // Вопросы психологии : науч. журн. - 2012. - N 5. - С. 29-38	1	ЧЗ №1 (1)
18.	Формування особистості студента: професія, суспільство, сім'я [Текст] : матеріали VII наук.-практ. конф. молодих учених, магістрів, студентів. 18-19 травня 2011 р. / М-во аграр. політики та продовольства України ; [за ред.: Л. М. Єршової, І. Є. Копоть, Т. Ю. Кулаковського ; рец. О. А. Дубасенюк та ін.]. - Житомир : Вид-во ЖНАУ, 2012. - 255 с.	1	ЧЗ №1 (1)

Інформаційні ресурси

1. Електронна хрестоматія до курсу.
2. psylist.net
3. www.koob.ru/
4. <http://psylib.kiev.ua/>

Методичне забезпечення

Опорні конспекти лекцій; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ПСНМЗД), в тому числі інструктивно-методичні матеріали до курсу; нормативні документи; ілюстративні матеріали

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ ЕМПАТІЇ»

Рівень	Бали за 100-бальною системою	Критерії оцінювання відповіді	
		Теоретичні знання	Вміння
Початковий рівень знань «2» (рецептивно-продуктивний)	0-25 балів без права перескладання (для екзаменів та заліків)	Студент за допомогою викладача розпізнає визначення основних термінів на побутовому рівні, однослівно („так” чи „ні”) відповідає на конкретні запитання.	Студент намагається відповідати, однак потребує постійної консультації та контролю з боку викладача. За допомогою викладача намагається пояснити з наукової точки зору явища оточуючої дійсності.
	26-49 балів	Студент за допомогою викладача однослівно відповідає на запитання, відтворює незначну частку питання в тому вигляді і в тій послідовності, у якій воно було розглянуте на лекції або консультації.	Студент вміє при постійному контролі і допомозі викладача визначити тему, до якої стосується наведений приклад прояву психічної діяльності особистості.
	50-59 балів	Студент з помилками характеризує окремі поняття та явища загальної психології. Володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.	Студент вміє при постійному контролі і допомозі викладача визначити тему та основні поняття, що пояснюють описане явище.
Середній рівень знань «3» (репродуктивний)	60-65 балів	Студент володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює на продуктивному рівні: за допомогою викладача відтворює словами, близькими до тексту лекції, визначення основних термінів, принципів; частково відтворює текст підручника; у процесі відповіді допускає окремі відозміни навчальної інформації; ілюструє відповіді прикладами, що	Студент вміє з допомогою викладача визначити тему та основні поняття, що пояснюють описане явище та навести приклади методів та методик для його дослідження.

Рівень	Бали за 100-бальною системою	Критерії оцінювання відповіді	
		Теоретичні знання	Вміння
		були наведені на консультації.	
	66-70 балів	Студент за допомогою викладача дає правильне визначення окремих понять з області загальної психології; словесно описує явища та закономірності психічної діяльності людини, вказує на деякі їх властивості; відтворює всю тему або її основну частину, ілюструючи відповідь власними прикладами.	Студент вміє правильно перевести приклади психічної діяльності з „побутової” мови на мову наукових понять та термінів, визначити тему, основні поняття та закономірності, що пояснюють описане явище, підібрати декватні методи для його дослідження та описати їх результати.
	71-73 балів	Студент за допомогою викладача свідомо відтворює тему лекції, ілюструючи її власними прикладами; розкриває суть загальнопсихологічних процесів та явищ, допускаючи у відповідях незначні неточності; намагається співвіднести окремі психодіагностичні методики з їх груповими характеристиками; намагається застосувати окремі прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, висновок).	Студент вміє правильно перевести приклади психічної діяльності з „побутової” мови на мову наукових понять та термінів, визначити тему, основні поняття та закономірності, що пояснюють описане явище, підібрати декватні методи для його дослідження зробити якісний аналіз результатів дослідження та частково узагальнити результати.
Достатній рівень знань «4» (конструктивно	74-80 балів	Студент без помилок відтворює зміст питання, наводячи власні приклади;	Студент здатний дати психологічне пояснення прикладам

Рівень	Бали за 100-бальною системою	Критерії оцінювання відповіді	
		Теоретичні знання	Вміння
<i>варіативний)</i>		правильно розкриває суть психодіагностичних понять.	загальнопсихологічних процесів та явищ, підібрати методи та провести дослідження, описати отримані результати. Самостійно навести приклади схожих явищ та дати їм узагальнююче пояснення.
	81-85 балів	Студент володіє навчальною інформацією, вміє зіставляти, узагальнювати та систематизувати інформацію під керівництвом викладача; аргументовано відповідає на поставлені запитання і намагається відстояти свою точку зору.	Студент здатний дати психологічне пояснення прикладам загальнопсихологічних процесів та явищ, підібрати методи та провести дослідження, описати отримані результати. Самостійно навести приклади схожих явищ та дати їм узагальнююче пояснення. При потребі звертаючись до викладача може визначити окремі шляхи корекції або розвитку описаного явища.
	86-89 балів	Студент вільно володіє вивченим обсягом навчального матеріалу, наводить аргументи на підтвердження своїх думок, використовуючи матеріали власних спостережень та проведених досліджень; може за допомогою викладача відповідати на питання, що потребують знання кількох тем.	Студент здатний дати психологічне пояснення прикладам загальнопсихологічних процесів та явищ, підібрати методи та провести дослідження, описати отримані результати. Самостійно навести приклади схожих явищ та дати їм узагальнююче пояснення. При потребі звертаючись до викладача може визначити окремі

Рівень	Бали за 100-бальною системою	Критерії оцінювання відповіді	
		Теоретичні знання	Вміння
			шляхи корекції або розвитку описаного явища. При виконанні завдання може поєднувати знання з кількох тем.
Високий рівень знань «5» (творчий)	90-93 балів	Студент вільно володіє темою, має ґрунтовні психологічні знання; вільно відповідає на запитання, що потребують знання кількох тем; оцінює окремі нові факти, явища; судження логічні й достатньо обґрунтовані; узагальнює і систематизує матеріал у межах навчальної теми; самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності.	Студент виявляє початкові творчі здібності: уміє працювати зі спеціальною літературою (наукові журнали тощо); знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, які поставив викладач, свою відповідь ілюструє схемами, прикладами з життя; проводить самоперевірку виконаної роботи; може з неповним обґрунтуванням пояснити виконання завдань підвищеного (комбінованого) рівня.
	94-97 балів	Студент вільно висловлює власні думки, визначає програму особистої пізнавальної діяльності, самостійно оцінює різноманітні психодіагностичні дослідження, висловлюючи особисту позицію щодо них; без допомоги викладача знаходить джерела інформації і використовує одержані відомості відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності.	Використовує набуті знання в нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує особисту життєву позицію, узгоджуючи її з загальнолюдськими цінностями.

Рівень	Бали за 100-бальною системою	Критерії оцінювання відповіді	
		Теоретичні знання	Вміння
	98-100 балів	Студент виявляє особливі творчі здібності, глибоко розуміє суть психічних процесів та явищ; подає ідеї згідно з вивченим матеріалом, робить творчо обґрунтовані висновки; вміє аналізувати і систематизувати матеріали власних досліджень; визначає порядок особистої навчальної діяльності, самостійно оцінює її результати. Активно займається науково-дослідною роботою.	Студент самостійно розвиває власні обдарування і нахили, вміє самостійно здобувати знання, формулювати психологічну проблему і визначати шляхи її розв'язання; вести дискусію з конкретного питання; проводити дослідження високої складності.

Навчальне видання

ЖУРАВЛЬОВА Лариса Петрівна
КОЛОМІЄЦЬ Тетяна Володимирівна
ЛИТВИНЧУК Алла Іванівна
МОЖАРОВСЬКА Тетяна Вікторівна

Психологія емпатії

Методичні рекомендації

Підп. до друку 04.05.2017р.

Формат 60х84/16. Папірофсетний Гарнітура Times New Roman Суг. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 2,6 Обл.-вид. арк. 2,2

150 пр.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ЖТ № 10 від 07.12.2004 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua